

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس)

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآنی

موضوع:

بررسی دیدگاههای علوم قرآنی شهید آیت الله مطهری (رحمه الله)

استاد راهنما:

حجة الاسلام والمسلمین محمود رجبی

استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین علی اکبر بابائی

دانش پژوه:

محمد نقیب زاده

بهار ۱۳۸۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری،
ترجمه و اقتباس و... از این پایان نامه برای
مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام
محفوظ بوده، نقل مطالب با ذکر مأخذ
بلا مانع است.

تقدیم

به روان پاک پدر شهیدم
او که نخستین نغمه های کلام وحی را در
گوش جانم زمزمه کرد.

تقدیر و تشکر:

از عنایات و راهنمایی‌های جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای رجبی و ارشادات و افاضات جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای بابائی کمال تشکر و امتنان دارم.

همیاری سروران و دوستان گروه علوم قرآنی و مسئولین و کارمندان بخش‌های آموزش، تحصیلات تکمیلی و امور پایان نامه را ارج می‌نهم. همچنین از صبر و بردباری همسر گرامیم صمیمانه سپاسگزارم.

چکیده:

با وجود تحقیقات و کاوش‌های بسیار درباره شخصیت علمی شهید مطهری، هنوز ابعاد قرآن‌پژوهی استاد، به خوبی شناسانده نشده است. رساله حاضر، حاصل جستجو در آثار استاد، جهت ارائه و تحلیل برخی اندیشه‌های علوم قرآنی و تفسیری معظم‌له است. استاد مطهری، در باب ماهیت وحی، بر پایه نگاهی فیلسوفانه، معتقدند: روح قدسی پیامبر، در قوس صعود با رویکرد به عالم غیب، حقائق را دریافت می‌کند و در قوس نزول، آن حقائق، با تنزل در مراتب وجود پیامبر، به صورت امری حسی در می‌آید. مشخصه‌های وحی پیامبران از منظر استاد عبارتند از: دریافت باطنی، فراگیری از معلمی غیربشری، توجه آگاهانه به منبع غیبی و ادراک واسطه وحی. موضوع اعجاز قرآن، مفصل‌ترین بحث علوم قرآنی آن شهید عزیز است. دلالت معجزه به نظر ایشان دلالت عقلی و استدلالی چونان دلالت حدوث حادث بر علت و از نوع دلالت برهانی نه اقتناعی - می‌باشد. استاد بر اساس تأملات دقیق فلسفی و با استشهاد به آیات و روایات، علت ایجاد کننده معجزه را نفس پیامبر، به اذن خداوند می‌دانند. معظم‌له، در مورد ابعاد ایجاد قرآن، تک منظری را مردود دانسته و با بهره‌گیری از آیات قرآن به وجوه مختلفی از اعجاز معتقدند از این رو در آثار ایشان، دست‌کم، پنج وجه اعجاز، قابل استفاده است که در برخی از آنها بیان استاد، ابتکاری است. ایشان در پاسخ تفصیلی به برخی مستشرقان و روشنفکران مسلمان که قرآن را تنها معجزه پیامبر، معرفی کرده‌اند؛ چنین ادعائی را بر خلاف صریح قرآن مبنی بر نقل معجزات دیگر پیامبر دانسته و نسبت به آیات مورد استدلال آنان، معتقدند این قبیل آیات بیان‌گر بهانه‌جوئی یا سودطلبی برخی تقاضا کنندگان معجزه می‌باشد. استاد پس از تعریف محکم و متشابه، حکمت وجود متشابهات در قرآن را در ساختار مفاهیم معارفی آن بیان کرده‌اند؛ با این توضیح که چنان مفاهیمی با الفاظ بشری که برای موضوعات مادی وضع شده‌اند به طور کامل، قابل بیان نیستند از این رو قرآن از زبان تمثیل و نمادین، بهره برده است. معظم‌له، نسخ را به لغو دستور اول و صدور دستوری به جای آن، معرفی کرده‌اند. حکمت نسخ را نیز از مجموع بیانات ایشان چنین می‌توان برداشت کرد: گاهی مصالح و مفاسدی که در سلسله علل احکامات، جهت مقتضیات زمان، محدود به وقتی معین می‌شوند؛ شارع نیز با علم قبلی به آن اقتضات، حکمی را موقتا تشریح می‌کند ولی با انقضای آن شرائط، زمان حکم نیز با علم قبلی به آن اقتضات، حکمی را موقتا تشریح می‌کند ولی با انقضای آن شرایط، زمان حکم نیز به انجام می‌رسد و حکمی متناسب با شرائط جدید اعلام می‌شود. استاد در مورد تعداد آیات ناسخ و منسوخ، از افراط و تکتیر موارد و تفریط در انکار آن، پرهیز کرده‌اند. و اما در خصوص مبانی تفسیر، از آثار استاد مبانی زیر به دست می‌آید: ۱- بر خلاف دیدگاه اخباریان، تفسیر قرآن، ممکن و جائز است.

۲- بنا به ادله قطعی تاریخی و برخی آیات، قرآن از تحریف، مصون مانده است. ۳- زبان قرآن، ترکیبی و چند ساحتی است از این رو در عین کاربرد زبان عرفی، از زبان نمادین نیز بهره برده است. ۴- قرآن کتاب هدایت است و جامعیت آن نیز در همین راستا، تعیین می‌یابد. استاد در موضوع قواعد تفسیر، ضمن توجه دادن به قواعد ادبیات عرب، بر اعتبار قرائنی چونان: سیاق، فضای نزول، آیات دیگر و روایات تکیه کرده، و در بطن و تأمل قرآن به بیانات روائی، اکتفا نموده‌اند. در مورد روش تفسیر استاد مطهری نیز شاید بتوان شیوه جامع‌نگر و فراگیر را روش غالب بر تفسیر ایشان دانست که به هدف انعکاس همه جنبه‌های تفسیر هم‌چون تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن به روایات، عقل‌گرایی در تفسیر، تحقیقات واژه‌شناسی، رعایت اعتدال در تفسیر علمی و طرح مباحث اجتماعی، به روشنگری در تبیین آیات پرداخته‌اند.

فهرست مطالب

فصل اول	۱
کلیات	۱
مقدمه:	۲
۱- بیان مسأله	۲
۲- پیشینه پژوهش	۳
۳- ضرورت تحقیق	۵
۴- روش تحقیق	۶
۵- منابع	۶
۶- محدودیت ها	۷
فصل دوم	۹
حیات علمی و قرآنی استاد	۹
ج. عشق سرشار به قرآن	۹
د. مبارزه با برداشت های انحرافی و	۹
التقاطی از قرآن	۹
بخش اول:	۱۰
مراحل زندگانی پربار استاد	۱۰
۱- دوران کودکی ۱۳۱۱ - ۱۲۹۸ ش	۱۱
۲- دوران تحصیل در حوزه علمیه مشهد ۱۳۱۵ - ۱۳۱۱ ش	۱۱
۳- تحصیل در حوزه علمیه قم ۱۳۳۱ - ۱۳۱۶ ش	۱۱
۴- اقامت در تهران ۱۳۵۸ - ۱۳۳۱	۱۱
الف - از سال ۱۳۳۱ تا ۱۳۴۱ ش	۱۱
ب - از سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۸ ش	۱۲
بخش دوم:	۱۳
فعالیت های قرآنی استاد مطهری	۱۳

- ۱- قرآن محوری ۱۳
- ۲- جلسات تفسیری ۱۳
- ۳- تفسیر موضوعی قرآن ۱۴
- بخش سوم: ۱۶
- عشق سرشار به قرآن ۱۶
- بخش چهارم: ۱۸
- مبارزه با برداشت های انحرافی و التقاطی از قرآن ۱۸
- فصل سوم** ۲۱
- علوم قرآنی در آثار استاد** ۲۱
- شهید مرتضی مطهری ۲۱
- ج. محکم و متشابه ۲۱
- د. ناسخ و منسوخ ۲۱
- بخش اول: ۲۲
- وحی ۲۲
- ۱- معنای لغوی وحی ۲۲
- ۲- تعریف اصطلاحی وحی ۲۳
- ۳- کاربردهای وحی در قرآن ۲۳
- ۴- ماهیت وحی ۲۵
- الف - ظهور شخصیت باطنی یا وحی نفسی: ۲۶
- ۲- ارتباط پیامبر با ورقه بن نوفل و استفادات علمی از او ۲۷
- ب - تخیل خلاق یا نبوغ اجتماعی: ۲۸
- ۲۹ ..... بررسی و نقد
- ج - دیدگاه فلاسفه: ۳۱
- نتایج بحث: ۳۴
- ۵- مشخصات وحی پیامبران ۳۸
- الف - درونی بودن: ۳۸
- ب - تعلیم از بیرون: ۳۹

- ج - استشعار: ۳۹
- د- ادراک واسطه وحی: ۴۰
- بخش دوم: ۴۱
- اعجاز قرآن..... ۴۱
- ۱- معجزه در لغت و اصطلاح عام..... ۴۱
- ۲- تعریف معجزه در اصطلاح خاص..... ۴۴
- بررسی و نقد مطالب پیش گفته:..... ۴۵
- ۳- قراردادی یا عقلی بودن دلالت معجزه..... ۴۶
- ۴- برهانی یا اقتناعی بودن دلالت معجزه..... ۴۶
- ۵- علت ایجاد کننده معجزه..... ۴۸
- الف - الله تبارک و تعالی..... ۴۸
- ب - علل مادی غیر تعارف..... ۵۰
- ج - ملائکه و موجودات مجرد..... ۵۱
- د- نفس پیامبر..... ۵۲
- ۶- مزایای قرآن بر سایر معجزات..... ۵۶
- الف - از نوع سخن بودن:..... ۵۶
- ب - جاودانگی: ۵۷
- ح - از نوع کتاب بودن:..... ۵۸
- ۷- ابعاد اعجاز قرآن..... ۵۹
- مقدمه..... ۵۹
- الف - اعجاز بیانی..... ۵۹
- ۱- نارسائی دو اصطلاح فصاحت و بلاغت:..... ۶۰
- ۲- سبک خاص قرآن:..... ۶۱
- ۳- هم آغوش زیبایی و حقیقت و معنویت..... ۶۳
- ۴- هندسه کلمات: ۶۴
- ب - اعجاز در معارف..... ۶۵
- خدا در قرآن..... ۶۸

- ج - قرآن و منطق ۶۹
- نتیجه گیری نهائی: ۷۳
- د - استعداد پایان ناپذیر برای تحقیق ۷۴
- ه - آهنگ پذیری و حلاوت قرآن ۷۷
- ۸- شبهاتی پیرامون اعجاز ۷۹
- بخش سوم: ۸۶
- محکم و متشابه ۸۶
- ۱- محکم و متشابه در لغت و اصطلاح ۸۶
- ۲- حکمت وجود متشابهات ۹۰
- چکیده بیان علامه در حکمت وجود متشابهات در قرآن ۹۰
- ۳- نمونه هائی از آیات متشابه ۹۲
- الف - صفات خداوند ۹۲
- ب - دیدن ظاهری خداوند ۹۳
- ج - مشیت الهی ۹۴
- د - حروف مقطعه ۹۸
- بخش چهارم: ۱۰۳
- ناسخ و منسوخ ۱۰۳
- ۱- تعریف لغوی و اصطلاحی نسخ ۱۰۳
- نسخ در اصطلاح ۱۰۳
- ۲- شرایط نسخ ۱۰۴
- ۳- حکمت نسخ ۱۰۶
- ۴- بررسی آیات نسخ و منسوخ ۱۰۹
- نمونه هایی از موارد مردود ۱۱۳
- ۱- آیات صفح: ۱۱۳
- ۲- آیات مشروط ۱۱۴
- بررسی نهائی ۱۱۵
- ب - آیه عدد مقاتلان ۱۱۶

فصل چهارم.....	۱۱۹
تفسیر از منظر استاد شهید مطهری.....	۱۱۹
بخش اول:.....	۱۲۰
مبانی تفسیر.....	۱۲۰
۱- امکان و جواز شناخت قرآن:.....	۱۲۰
۲- مصونیت قرآن از تحریف.....	۱۲۳
ادله نفی تحریف لفظی.....	۱۲۴
الف - اهمیت قرآن در نگاه مسلمانان.....	۱۲۴
ب - نزول تدریجی و حفظ و ضبط مسلمین.....	۱۲۵
ج - کتابت وحی.....	۱۲۵
د- دلیل قرآنی: آیه ذکر: انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون ^۱	۱۲۶
۳- زبان قرآن.....	۱۲۷
الف - نظریه زبان عرفی:.....	۱۲۷
ب - نظریه زبان نمادین:.....	۱۲۷
ج - نظریه زبان ترکیبی:.....	۱۲۸
الف. مباحث عقیدتی.....	۱۳۰
ب - قصص.....	۱۳۰
ج - معانی بطنی آیات.....	۱۳۵
۴- جامعیت قرآن.....	۱۳۶
بخش دوم:.....	۱۳۹
قواعد تفسیر.....	۱۳۹
۱- توجه به قواعد ادبیات عرب ^۱	۱۳۹
۲- توجه به مفاهیم واژه ها.....	۱۴۰
۳- در نظر گرفتن قرائن.....	۱۴۰
قرائن متصل.....	۱۴۰
الف - سیاق.....	۱۴۰
۲- تناسب میان آیات.....	۱۴۲

- ۱۴۴ ..... مطالب قابل ذکر در ذیل سخنان استاد:
- ۱۴۵ ..... ب - فضای نزول
- ۱۴۶ ..... قرائن منفصل
- ۱۴۶ ..... الف - آیات دیگر قرآن
- ۱۴۶ ..... ب - روایات
- ۱۴۷ ..... ۴. اکتفاء به بطن و تأویل مستند
- ۱۴۹ ..... بخش سوم:
- ۱۴۹ ..... روش تفسیری شهید مطهری
- ۱۴۹ ..... مقدمه
- ۱۴۹ ..... ۱. تفسیر قرآن به قرآن
- ۱۵۱ ..... الف. تأیید یا تعیین بخشیدن به یک تفسیر یا برداشت
- ۱۵۳ ..... ب. تبیین و روشنگری نسبت به مفاد کلی آیه
- ۱۵۴ ..... ج. پاسخ به سؤال استفاد از آیه
- ۱۵۶ ..... د. حل تعارض ظاهری آیات و بیان وجه جمع
- ۱۵۷ ..... هـ. به دست آوردن علت و حکمت
- ۱۵۸ ..... و. تعیین مفهوم قرآنی واژه
- ۱۵۹ ..... ز. تعیین مصداق واژگان
- ۱۶۱ ..... ۲. تفسیر قرآن به روایات
- ۱۶۳ ..... دسته بندی روایات تفسیری
- ۱۶۳ ..... الف. روایات روشن گر
- ۱۶۴ ..... ب. روایات در زمینه معانی و مصادیق واژگان قرآن
- ۱۶۶ ..... ج. رفع تعارض ظاهری میان آیات
- ۱۶۷ ..... د. فهم بهتر آیه و تأیید تفسیر مورد نظر
- ۱۶۹ ..... هـ. روایات بیان گر بطن و تأویل
- ۱۷۱ ..... ۳. عقل گرایی در تفسیر
- ۱۷۱ ..... الف. نقش عقل در تفسیر قرآن
- ۱۷۴ ..... ب. حجیت عقل

ج - تبیین و توضیح عقلانی مفاد آیات.....	۱۷۷
۴. جستجوهای مفهوم شناسی.....	۱۸۱
الف - بیان معنای دقیق کلمات.....	۱۸۲
ب - بیان تفاوت میان واژگان.....	۱۸۴
الف - غض و غمض.....	۱۸۵
ب. نصر و فتح.....	۱۸۸
۵. نظر داشت برخی دیدگاه های نوین علمی.....	۱۸۹
مقدمه:.....	۱۸۹
الف - پرهیز از علم زدگی.....	۱۹۱
ب - ذکر چند نمونه از تفسیر علمی در آثار شهید مطهری.....	۱۹۴
۶. طرح مباحث اجتماعی.....	۱۹۶
الف - مباحث موضوعی.....	۱۹۷
ب - طرح آیات الاحکام متناسب با نیاز زمان.....	۱۹۸
ج - پاسخ گوئی به شبهات روز.....	۲۰۱
پیشنهادات.....	۲۰۳
کتابنامه.....	۲۰۵

فصل اول

کلیات

مقدمه:

تلاش در راستای شناخت و شناساندن میراث علمی شخصیت‌های فرهیخته و فرزندان حوزه اندیشه، کاری بس شایسته و خدمتی بزرگ به نسل حاضر و آینده به شمار می‌رود. در میان دانشمندان گذشته، توصیه و تاکید‌هایی که از سوی بزرگان نسبت به آثار بر جای مانده از استاد شهید آیت الله مطهری صورت گرفته، جایگاه فوق العاده ارزشمند آن آثار را روشن می‌کند. حضرت امام خمینی که واقع بینی و پرهیز ایشان از بزرگ نمائی و قهرمان سازی، در پیام‌ها و سخنرانی‌هایشان آشکار بود، فراورده‌های بنان و بیان شهید مطهری را بی‌استثناء آموزنده و روان بخش دانسته^(۱) و به روشنفکران متعهد، توصیه کرده اند از فراموش شدن کتاب‌های این استاد عزیز جلوگیری کنند.^(۲) از نگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای نیز، آثار استاد مطهری، مبنای فکری نظام جمهوری اسلامی است^(۳) در پژوهش حاضر با بضاعت بسیار اندک علمی به بررسی و کاوش در یکی از ابعاد دانش سترگ آن استاد فرزانه پرداخته ایم.

۱- بیان مسأله

مجموعه مباحثی که درباره پیدایش و تاریخ قرآن، شناخت ویژگی‌ها و چگونگی فهم و تفسیر آن مطرح است علوم قرآنی نام بردارند.

---

۱. ر.ک. صحیفه نور، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۲ ش؛ ج ۸، ص ۳۸۹؛ البته روشن است مقصود حضرت امام، نفی انحراف اساسی از مجموعه آثار ایشان و سلامت کلیت آن آثار بوده است نه این که بر هیچ قسمتی از مباحث معظم له، نقد و اشکال وارد نباشد.

۲. ر.ک. همان، ج ۷، ص ۱۸۳.

۳. ر.ک. جلوه‌های معلمی استاد مطهری، تهران، انتشارات مدرسه، چ ۳، ۱۳۶۹ ش، ص ۱۵.

آن چه در موضوع پژوهش پیش رو، مطرح است گردآوری، جمع بندی، بررسی و نقد دیدگاه‌های استاد مطهری اعم از بیانات مستقیم و غیرمستقیم ایشان در برخی از مباحث علوم قرآنی و تفسیری است که در لابلای آثار معظم له به صورت پراکنده به چشم می خورد.

۲- پیشینه پژوهش

در مدت بیست و چهار سالی که از شهادت استاد مطهری می گذرد کتاب‌ها و مقالات بسیاری در جنبه‌های مختلف شخصیت علمی، فلسفی، کلامی و فقهی ایشان به چاپ رسیده است^(۴)، اما متأسفانه حیات قرآنی و فعالیت‌های قرآنی پژوهی استاد نسبت به زمینه‌های دیگر کمتر مورد کاوش قرار گرفته و به جز چند مقاله در مجلات و روزنامه‌ها، کتاب مستقلی در این باب، نوشته نشده است.^(۵)

۴. علاوه بر یادنامه‌های متعددی که چاپ شده و نام برخی از آن‌ها را در فصل دوم خواهیم آورد کتاب‌هایی مستقل، در برخی ابعاد علمی آن شهید بزرگوار به نگارش درآمده است از باب نمونه ر.ک محسن آئینی، التقاط و تحجر از دیدگاه مطهری، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹ ش؛ محمدعلی علی پور، انسان شناسی اسلامی در آثار شهید مطهری، تهران، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، ۱۳۷۲ ش؛ عبدالرحیم موگهی، تبلیغ و مبلغ در آثار شهید مطهری، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ ش؛ علی دژکام، تفکر فلسفی غرب از منظر استاد مطهری، اندیشه معاصر، ۱۳۷۷ ش؛ علی باقی نصرآبادی، سیری در اندیشه‌های اجتماعی مطهری، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ ش؛ علی شیروانی، معارف اسلامی در آثار شهید مطهری، معاونت امور اساتید، ۱۳۷۷ ش؛ سعید روحانی، تاریخ اسلام در آثار شهید آیت الله مطهری، قم، نهاد نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها، ۱۳۷۸ ش؛ جواد رضوی، اصول فقه در آثار استاد شهید مرتضی مطهری، قم، انصاری، ۱۳۷۸ ش.

۵. جهت تحقیق در این زمینه، علاوه بر برنامه‌های رایانه‌ای مربوط به شهید مطهری و عناوین پایان‌نامه‌ها، به دو کتاب چکیده پایان‌نامه‌های علوم قرآنی از دکتر جعفر نکونام، تهران، رایزن، چ اول، ۱۳۷۸ ش. و کتابشناسی قرآن و علوم قرآنی، صدیقه سلطانی فر و مریم حکیم سیمما، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چ اول، زمستان ۱۳۷۰ ش. مراجعه کردم. البته در مراحل نهائی کار پایان‌نامه و پس از تایپ اولیه مطالب، متوجه شدم پایان‌نامه‌ای به عنوان «بررسی نظرات استاد شهید مطهری در تفسیر علوم قرآن» نوشته فروغ فتاحی زاده و با راهنمایی دکتر محمد کاظم شاکر در دانشگاه قم به سال ۱۳۷۸ به نگارش درآمده است اما متأسفانه به رغم پیگیری، موفق به رؤیت نسخه‌ای از آن نشدم. استاد راهنمای مزبور نیز در مسافرت خارج از کشور به سر می بردند.

برخی از مقالات مورد اشاره عبارتند از «جنبه‌های اعجاز قرآن کریم از دیدگاه شهیدمطهری»^(۶)، «دیدگاه شهید مطهری درباره تفسیر علمی قرآن»^(۷)، «شهیدمطهری و قرآن»^(۸) و بالاخره مفصل‌تر از همه، ویژه نامه ای است که فصل نامه پژوهش‌های قرآنی^(۹) به استاد شهید اختصاص داده است.

در مجله مزبور، یازده مقاله در ارتباط با دیدگاه‌های قرآنی استاد، چاپ شده که بیشتر آن‌ها مباحثی از تفسیر موضوعی، و تنها سه مقاله، مرتبط با موضوع پایان نامه حاضر است.

الف - «فهم قرآن از دیدگاه شهیدمطهری»^(۱۰) در این نوشته پس از اشاره به نظریات مختلف در معنای فهم متن، موضوعات فهم پذیری قرآن، عوامل پیدایش فهم‌های گوناگون و ضابطه‌های فهم قرآن از منظر شهیدمطهری مطرح شده است.

ب - «نمودهای قرآن پژوهی در آثار استاد مطهری»^(۱۱) در این مقاله نیز بعد از طرح مسأله فهم و آشنائی با زبان قرآن، عناوین کلی ذیل مورد بحث قرار گرفته است: شرایط راهیابی به ساحت مفاهیم قرآن، شناخت آیات متشابه، نفی برداشت‌های سطحی و موضوع شناسی قرآن.

ج - «نگاهی اجمالی به روش تفسیری شهیدمطهری»^(۱۲) در نوشته مزبور، گزارشی از برخی ویژگی‌های روش تفسیری استاد مطهری، ارائه شده است.

---

۶. ر.ک. اسدالله افشار، روزنامه رسالت، نهم آذر ۱۳۷۲ ش. شماره ۲۳۵۸، ص ۶ و مقاله دیگری با عنوانی شبیه

فوق در روزنامه جمهوری اسلامی، سوم بهمن ۱۳۷۴ ش.

۷. ر.ک. محمد غراوی، نشریه الفکر الاسلامی، ربیع الثانی ۱۴۱۵ ق. شماره ۶، ص ۲۴۹.

۸. ر.ک. روزنامه جمهوری اسلامی، نهم اردیبهشت ۱۳۷۶ ش. ص ۱۵.

۹. ر.ک. پژوهش‌های قرآنی، دفتر تبلیغات اسلامی قم، شماره ۱۷ و ۱۸، بهار و تابستان ۱۳۷۸ ش.

۱۰. ر.ک. سید موسی صدر، همان، صص ۲۹ - ۱۲.

۱۱. ر.ک. محمد حسین موسوی، همان، صص ۲۳۳ - ۲۰۸.

۱۲. ر.ک. حمید فغفور مغربی، همان صص ۲۵۵ - ۲۳۴.

۳- ضرورت تحقیق

الف - به رغم تألیفات متعددی که از استاد مطهری به چاپ رسیده، اثر مستقلی در زمینه علوم قرآنی، به جز مجموعه آشنائی با قرآن، در دست نیست. دیگران نیز - چنانکه اشارت رفت - کتاب مستقلی در این مورد ننگاشته اند.

ب - مقالات پراکنده ای که به چاپ رسیده، گذشته از طرح موضوعاتی خاص در زمینه فوق، معمولاً جنبه گزارش‌گری داشته و به تحلیل و بررسی و نقد، کمتر پرداخته اند.

ج - بیشتر آثار به جای مانده از استاد، خصوصاً در زمینه مباحث قرآنی، نقل‌گفتاری و مکتوب نوارهای درسی و سخنرانی است و شورای نظارت بر نشر آثار معظم له، تنها به ویراستاری و اصلاحات شکلی و صوری پرداخته است از این رو، ضرورت دارد در هر موضوع، با مراجعه با موارد پراکنده دیدگاه‌های استاد، جمع و تلفیق و ویراستاری محتوایی صورت پذیرد تا نظریه نهائی و قطعی و واضح ایشان روشن گردد.

استاد مطهری خود به ضرورت بازنگری و تنقیح آثارشان در مقدمه یکی از کتاب‌های خویش، تصریح کرده و نوشته اند:

«مطالب این کتاب تدوین یافته و تفصیل داده شده چند سخنرانی است که در مؤسسه اسلامی حسینیه ارشاد ایراد شده است. البته آن چه به صورت سخنرانی ایراد می‌شود - لااقل سخنرانی‌های من این چنین است - قابل چاپ شدن نیست مگر این که از نو دست کاری شود. به علاوه، وقتی که بنا است چاپ شود نمی‌توان به مطالبی که به صورت سخنرانی ادا شده، قناعت کرد.»^(۱۳)

د - به جهات مختلفی چونان سطح علمی مخاطبان و سعی استاد در نزدیک ساختن مفاهیم عمیق علمی به ذهن عامه مردم و به تبع، تسامح در برخی تعابیر، همچنین به دلیل شفاهی بودن

مباحث و عدم بازنگری آن‌ها از سوی استاد، طرح برخی نکات انتقادی و اصلاحی در لابلاي مطالب، ضروری به نظر می‌رسد تا در چاپ‌های بعدی، در ضمن پاورقی اعمال گردد. هـ ذهن عمیق و فکر دقیق استاد مطهری، موجب غنای قابل توجه آثار ایشان شده است. انجام تحقیقاتی از این دست، گوشه‌ای از نوآوری‌ها و ابتکارات فکری و تفسیری معظم له را در اختیار قرآن‌پژوهان قرار می‌دهد.

۴- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات نظری است که در مرحله اول به گردآوری اطلاعات پرداختم. در این مرحله ضمن مطالعه برخی کتب علوم قرآنی، آثار استاد مطهری را برخی به تفصیل و برخی که مرتبط با موضوع پایان‌نامه نبود به اجمال مطالعه نموده و با مشاهده دیدگاهی از معظم له در ارتباط با مسأله مورد نظر، اقدام به فیش برداری کرده و پس از جمع‌آوری داده‌ها، به هدف طبقه‌بندی و تحلیل، به کتاب‌های مرتبط با بحث، از دانشمندان دیگر مراجعه و به بررسی تطبیقی دیدگاه استاد با نظریات دیگر دانشمندان پرداخته‌ام. در مرحله نگارش نهائی ضمن جمع‌بندی دیدگاه‌های استاد و دیگران، قضاوتی نسبت به برخی رویکردهای شهید مطهری به عمل آمده است.

۵- منابع

عمده منابع پایان‌نامه پیش‌رو، کتاب‌های علوم قرآنی و تفسیری مختلف و کتب چاپ شده استاد شهید مطهری بوده است؛ اعم از مجموعه آثار که تا به حال بیست و یک جلد از آنها به چاپ رسیده، و کتاب‌های متفرقه‌ای که تا به حال تحت عنوان مجموعه مزبور، گردآوری نشده، همچنین مجموعه آشنائی با قرآن که تا امروزه نه مجلد از آنها منتشر گشته است. ضمناً به جهت وجود برخی مطالب مطرح شده از سوی شهید مطهری در باب وحی و معجزه، مراجعه به برخی کتب فلسفی، کلامی و تعدادی از نوشتجات مستشرقین، ضروری می‌نمود.

نکته دیگر مربوط به آدرس دهی منابع در پاورقی های این پایان نامه است. از آن جا که دوره مجموعه آثار شهیدمطهری (مشمول بر بیست و یک جلد) و دوره آشنائی با قرآن (۹ مجلد) بارها در پژوهش حاضر، مورد استفاده بوده اند و از سوی دیگر تقریباً همه چاپ های کتب مذکور، حروف چینی یکسانی دارد، تنها به ذکر نام کتاب و آدرس آن اکتفا می شود.

۶- محدودیت ها

الف - مهمترین تنگنای پژوهش حاضر، فقدان بیان تفصیلی نسبت به اکثر مباحث علوم قرآنی در آثار استاد شهیدمطهری است. به استثنای دو موضوع وحی و اعجاز که مستقلاً و به تفصیل، در سخنرانی های استاد مورد بحث قرار گرفته، بقیه مباحث علوم قرآنی یا به صورت پراکنده و غیرمستوفی مطرح شده و یا به اجمال و بیان استطرادی، اشاره شده است، به گونه ای که از آن بیانات، دیدگاه صریح و مشخص استاد - دست کم برای بنده - قابل استنباط نبود.

ب - آن چه از تفسیر ترتیبی استاد مطهری تا به امروز چاپ شده، حدود ۷۱ کل قرآن را تشکیل می دهد و به استثناء قسمت هائی از جزء ۲۹ و ۳۰ که تا به حال به چاپ نرسیده^(۱۴)، یا استاد به تفسیر بخش های دیگر نپرداخته اند و یا نوار جلسات در اختیار شورای نظارت بر نشر آثار شهید مطهری نیست. علاوه بر اینکه گاهی افتادگی هائی در متن نوارهای موجود پیش آمده است.

ج - در بحث های تفسیری منتشر شده از استاد، به اقتضای مخاطبین که از عموم مردم بوده اند، برخی نکات تخصصی تفسیری مطرح نشده و چنان که در فصل دوم آمده است اگر آن استاد علامه، در مجمعی علمی و در حضور متخصصین فن، به تفسیر می پرداختند، قطعاً مطالب عمیق تفسیری بیشتری، از آن چشمه فیاض، جوشش می کرد. چنان که اگر معظم له، فرصت

---

۱۴. البته برخی سوره ها به صورت پراکنده از جزء ۲۹ و ۳۰ با چاپی نامرغوب به طبع رسیده است. مقصود از سخن فوق آثاری است که تحت نظر شورای نظارت بر چاپ و نشر آثار استاد مطهری منتشر شده است.

بازبینی مباحث را می‌یافتند علاوه بر ضمیمه کردن مطالبی جدید، برخی تسامح‌های تعبیری را که مقتضای طبیعی گفتار در قبال نوشتار است، اصلاح می‌کردند.

فصل دوم

حیات علمی و قرآنی استاد شهید مرتضی مطهری

- أ. مراحل زندگانی پربار استاد
- ب. فعالیت های قرآنی استاد مطهری
- ج. عشق سرشار به قرآن
- د. مبارزه با برداشت های انحرافی و
التقاطی از قرآن

بخش اول:

مراحل زندگانی پربار استاد

درباره شرح زندگی معظم له، کتاب‌ها و مقالات متعددی نگاشته شده و در مدت ۲۴ سالی که از شهادت ایشان می‌گذرد یا دوازه‌های متعدد^(۱) و کتب خاطرات فراوانی^(۲) به چاپ رسیده است. از این رو در این رساله، تنها به بیان فهرستی از مقاطع زندگی ایشان اکتفا می‌کنیم.

-
۱. مانند یادواره مرتضی مطهری، نهضت زنان مسلمان، ۱۳۵۹ ش.
  - یادواره شهید مرتضی مطهری، حسین شفیعی دارابی، قم، مهر ۱۳۶۰ ش.
  - یادنامه شهید مطهری، گروهی از نویسندگان، تهران، آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۰ ش.
  - یادنامه شهید مطهری، اصغر حسینی، تهران، سازمان صنایع ملی، ۱۳۶۲ ش.
  - یادنامه شهید مطهری، معاونت امور فرهنگی وزارت بهداشت، تهران، صحیفه، ۱۳۶۹ ش.
  ۲. از باب نمونه ر.ک. صدر میلانی، پرواز سرخ، اصفهان، شمس، ۱۳۵۹ ش.
  - علی تاج الدینی، اهتزاز روح، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹ ش.
  - اکبر هاشمی رفسنجانی، سیری در زندگانی استاد مطهری، قم، صدرا، ۱۳۷۰ ش.
  - نامعلوم، جلوه‌های معلمی استاد مطهری، تهران، سازمان پژوهش، ۱۳۷۲ ش.
  - علی دوانی، خاطرات من از استاد مطهری، تهران، صدرا، ۱۳۷۲ ش.
  - علی باقی نصرآبادی، استاد مطهری در گذر اندیشه‌ها، کاشان، سامری، ۱۳۷۴ ش.
  - محمد خردمند، دیدار با ابرار، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ ش.
  - امیررضا ستوده، پاره‌ای از خورشید، تهران، ذکر، ۱۳۷۷ ش.
  - جاوید موسوی، سیمای استاد در نگاه یاران، تهران، صدرا، ۱۳۷۷ ش.

۱- دوران کودکی ۱۳۱۱ - ۱۲۹۸ ش

شهید مطهری در سیزده بهمن ماه ۱۲۹۸ ش. در قریه فریمان واقع در ۷۵ کیلومتری شهر مقدس مشهد، دیده به جهان گشوده، و در این دوره سیزده ساله تحت تربیت پدر روحانی خویش و با حضور در خانه ای معنوی، متأدب به آداب قرآنی گردیدند.

ایشان در همین دوران به مکتب خانه رفته و به فراگیری قرآن و سایر دروس ابتدائی می پردازند.

۲- دوران تحصیل در حوزه علمیه مشهد ۱۳۱۵ - ۱۳۱۱ ش.

در حدود سیزده سالگی، از زادگاه خویش به حوزه علمیه مشهد عزیمت نموده و به تحصیل مقدمات علوم اسلامی اشتغال می‌ورزند.

۳- تحصیل در حوزه علمیه قم ۱۳۳۱ - ۱۳۱۶ ش.

در دوره اقامت پانزده ساله در قم از محضر حضرات آیات بروجردی (در فقه و اصول)، امام خمینی (به مدت دوازده سال در فلسفه و عرفان و اخلاق و اصول) و علامه طباطبائی (در فلسفه) بهره می‌گیرند.

۴- اقامت در تهران ۱۳۵۸ - ۱۳۳۱

این دوران بیست و هفت ساله که تا زمان شهادت معظم له ادامه داشت به دو بخش مهم تقسیم می‌شود:

الف - از سال ۱۳۳۱ تا ۱۳۴۱ ش.

ایشان در تهران به تدریس در مدرسه مروی و تالیف و سخنرانی‌های تحقیقی پرداخته و اولین اثر مهم خود یعنی مقدمه و پاورقی بر جلد اول اصول فلسفه و روش رئالیسم را در سال ۱۳۳۲ ش. منتشر کرده‌اند.